

Юлія Вакуліна

*Черкаський науково-дослідний центр продуктивності агропромислового комплексу,
Україна*

РОЗВИТОК ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПРОДУКТИВНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

Yuliia Vakulina

Cherkasy Scientific and Research Center of Productivity of Agroindustrial Complex, Ukraine

DEVELOPMENT OF THE INSTITUTIONAL SUPPORT FOR THE PRODUCTIVITY MANAGEMENT OF AGROINDUSTRIAL ENTERPRISES

The article defines the essence of productivity, its impact on the state's level development and key areas of its growth. The current state of labor productivity in Ukraine in general and in agriculture, in particular, is analyzed. The concept of institutional support and its current state in Ukraine are characterized. The problems of institutional support of productivity management in Ukraine are identified, taking into account the economic transformation processes that have not been completed yet. The example of Germany shows the effectiveness of institutions functioning that ensures steady productivity and economic efficiency growth. The organizational model of the productivity institutions functioning in the world is considered. The ways of the institutional support for improving productivity management are reviewed.

Keywords: productivity, productivity management, institutional support, welfare, economic growth.

Постановка проблеми. В умовах інтеграції України у світове економічне співтовариство виникає необхідність визначити ті галузі економіки, розвиток яких сприятиме розкриттю конкурентних переваг на міжнародній арені.

Економічні трансформації дали змогу розвинути підприємництво в Україні та його середовище для нарощення виробництва продукції і надання послуг. Проте залишаються невирішеними проблеми, пов'язані з безробіттям і низьким рівнем життя населення, зокрема сільського, та їх купівельною спроможністю як споживачів, з недостатнім рівнем конкурентоспроможності вітчизняної продукції та послуг на міжнародних ринках, зниженням продуктивності підприємств, з недостатнім рівнем державної підтримки та фінансування окремих галузей та територій, а також стан інфраструктури.

Практика більшості розвинених країн світу свідчить, що з цими проблемами починають справлятися, лише коли на державному рівні належна увага приділяється продуктивності через створення організацій, робочих груп або комісій за участі представників уряду, спілок промисловців та підприємців, профспілок, вчених та небайдужих людей. Метою існування таких установ та об'єднань є спільна мета – зростання продуктивності. Ключовими сферами забезпечення зростання продуктивності є соціальне партнерство, економічне зростання, якість конкуренції, інноваційні технології, зайнятість, організація праці, здоров'я і безпека, кваліфікація трудових ресурсів, охорона навколишнього середовища¹.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість проблеми зростання продуктивності обумовлює постійну увагу до цієї теми вчених економістів в Україні і за її межами. Значний вклад у дослідження значення продуктивності живої та уречевленої праці та пошук шляхів її зростання здійснили відомі вітчизняні та зарубіжні вчені: Л.І. Абалкін, В.В. Адамчук, А.Г. Бабенко, О.А. Бугуцький, Д.П. Богиня, В.В. Вітвіцький, Е. Денісон, В.С. Діесперов, О.І. Здоровцов, В.В. Зіновчук, Д. Кендрік, Д. Кларк, Ю.О. Лупенко, І.В. Лобастова, В.Ф. Машенков, М.Г. Назаров, Н.Я. Пітель, М.Д. Прокопенко, Д.С. Сінк, Р. Солоу, Л.М. Фільштейн та ін.

В більшості їх дослідження зорієнтовані на визначення теоретичних аспектів управління продуктивністю з врахуванням передового практичного досвіду. В Україні не вистачає системних досліджень управління продуктивністю живої та уречевленої праці з врахуванням сучасного стану його інституціонального забезпечення, що призводить до відсутності взаємоузгодженого управління розвитком окремих галузей та економіки в цілому. Результатом є низький рівень добробуту населення та хронічні кризові ситуації в економіці.

¹ EANPC (2019). *The European Association of National Productivity Centres* <<http://www.eanpc.eu/en/>> (2019, квітень, 29).

Мета статті полягає у дослідженні причин низького рівня продуктивності та ролі державних і недержавних інституцій в управлінні продуктивністю на мікро- та макрорівні, враховуючи міжнародний досвід, а також розробці деяких пропозицій щодо підвищення ефективності їх діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Продуктивність – економічний показник, що визначає ефективність складових результативності через систему показників використання людських і матеріальних ресурсів¹.

Продуктивність живої та уречевленої праці також є важливим планово-економічним показником, що характеризує не тільки ступінь використання трудових ресурсів на підприємстві, але й рівень ефективності ринкової системи в цілому. Значення продуктивності живої та уречевленої праці проявляється як на мікрорівні – приносить підприємству прибутки, так і на макрорівні – підвищує добробут працівників, змінюючи якість їх життя та збільшуючи ВВП.

Підвищення продуктивності повинно переслідувати дві взаємопов'язані мети²:

1) підвищення життєвого рівня населення. Наприклад, за рахунок зростання продуктивності в країнах, що переходили до ринкової економіки, досягалось від 40 до 90% життєвого рівня;

2) підвищення ефективності діяльності галузей і підприємств, а також реальне зростання особистих доходів працівників.

Останнім часом спостерігається підвищення уваги до питання соціальної відповідальності бізнесу, підприємств. Зазначене зумовлено ускладненням суспільних відносин, де традиційні механізми взаємодії суб'єктів уже не спрацьовують. Суб'єкти підприємництва повинні не тільки мати на меті одержання прибутку, тобто опікуватися суто економічними інтересами, але і перейматися проблемами соціуму, його належним рівнем розвитку на мікрорівні з точки зору освіти, охорони здоров'я, екології тощо. Ідеться про те, що, наприклад, корпорація – це більш ніж економічний інститут, це соціоекономічний інститут³. І саме тут виявляються ознаки системності. Система саморегулювання підприємств висуває більш високі вимоги та стандарти, ніж держава. Тому підприємства апробують різноманітні методи управління та новаторські рішення, які пришвидшують обмін інформацією для ефективного функціонування підприємства та забезпечення комфортних умов розвитку кожного працівника. Продуктивність є показником, що відображає загальні аспекти організації роботи, контролю та її результативності. Продуктивність залежить від ефективного використання ресурсів, зокрема вчасного забезпечення сировиною та матеріалами, технічного оснащення, рівня матеріального заохочення працівників, якості трудового життя та інше.

Система вимірювання продуктивності підприємств повинна давати комплексну оцінку наявним ресурсам і визначати відповідний рівень оптимальних витрат для виробництва продукції як для окремого підприємства, так і для окремої території (міста, села, селища, об'єднаної територіальної громади), залежно від природно-виробничих умов.

Показник продуктивності живої та уречевленої праці кожного підприємства дає якісну оцінку трудовим ресурсам і оптимальне використання робочого часу за зростаючого обсягу виготовленої продукції дає змогу оцінити ефективність управлінських рішень. Пошук нових підходів управління продуктивністю живої та уречевленої праці в сучасних умовах господарювання, сприятиме формуванню ринкових відносин в Україні, виходу із кризи та стабілізації розвитку економіки.

Стан продуктивності живої та уречевленої праці в Україні можна дослідити з даних, наведених в таблиці 1.

Розраховане значення показника продуктивності праці на макрорівні в 2016 році становило 146,4 тис. грн., це означає, що одна зайнята особа в економіці України виробила продукції в середньому на 146,4 тис. грн. Динаміка показника продуктивності праці в 2010-2016 роках засвідчує, що з 2011 року почались тенденції зменшення цього показника, а в 2012-2013 роках темпи його росту уповільнились. В 2014 році продуктивність праці по відношенню до 2013 року скоротилась на 8,1 тис. грн., або на 9 %. Хоча надалі показники зростають, але підйом забезпечений стрімким зростанням курсу валют, а не за рахунок системних змін в управлінні продуктивністю підприємств.

Те ж саме можна прослідкувати і в контексті управління продуктивністю капіталу, індекси засвідчують зниження показників до 2016 року (рис.1).

¹ Вітвіцький, В.В. (2018). Категорійно-концептуальні аспекти управління продуктивністю в аграрних підприємствах. *Економіка АПК*, 11, 38-46.

² Галушак, О.Я. (2010). Зарубіжний досвід підвищення продуктивності праці. *Природні та гуманітарні науки. Актуальні питання. Терноп. нац. техн. ун-т ім. І. Пулюя, Ф-т економіки*, 32-33.

³ Бігняк, О. В. (2006) Юридична та соціальна відповідальність суб'єктів підприємництва. *Університетські наукові записки*, 1(17), 150-154.

Аналіз продуктивності праці в Україні

Показники	Роки*						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах, млн. грн.	1079345,0	1299991,0	1404669,0	1465198,0	1566728,0	1979458,0	2383182,0
Індекс споживчих цін, % до попереднього року	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	143,3	112,4
Валовий внутрішній продукт в постійних цінах 2010 року, млн. грн.	1079345,0	1031879,0	1081508,0	1073975,0	864167,3	753206,6	960271,4
Кількість зайнятого населення України, тис. осіб	19180,2	19231,1	19261,4	19314,2	18073,3	16443,2	16276,9
Продуктивність праці у фактичних цінах, тис. грн.	56,3	67,6	72,9	75,9	86,7	120,4	146,4
Продуктивність праці у постійних цінах 2010 року, тис. грн.	56,3	53,7	56,1	55,6	47,8	45,8	59,0
Індекс ПП у фактичних цінах, %	-	1,20	1,08	1,04	1,14	1,39	1,22
Індекс ПП у постійних цінах 2010, %	-	0,95	1,05	0,99	0,86	0,96	1,29

* – без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

Джерело: сформовано автором на основі¹

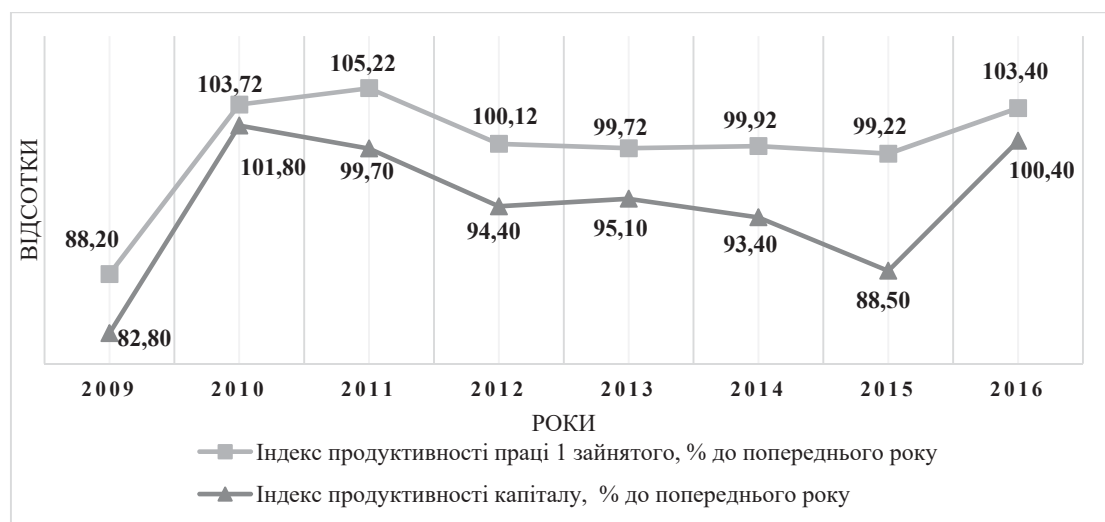

Рис.1. Індеси фізичного обсягу продуктивності в Україні у 2009-2016 роках

Джерело: сформовано автором на основі²

Отже, зростання показника продуктивності праці в 2010-2016 роках в своїй основі базується, в більшій мірі, на екстенсивних факторах, а не на інтенсивних, у тому числі завдяки неефективному використанню людського потенціалу на ринку праці; демографічним негараздам, неефективній державній економічній

¹ Державна служба статистики України (2019). Головна сторінка <<https://www.ukrstat.gov.ua>> (2019, березень, 24).

² Державна служба статистики України (2019). Головна сторінка <<https://www.ukrstat.gov.ua>> (2019, березень, 24).

політиці. Зниження продуктивності капіталу свідчить про необхідність впровадження нових технологій, заміни старого обладнання, загальної модернізації для можливості зростання конкурентоздатності вихідної продукції.

Продуктивність праці сільськогосподарських підприємств в цілому має нестабільний характер, хоч тваринницька галузь з кожним роком випереджає показники ефективності праці, тоді як в рослинництві показник мав зростаючий характер за виключенням 2012, 2015, 2017 років, коли відчутним був вплив неврожаю та кризових явищ, в економіці країни (табл. 2).

Таблиця 2

Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах України

Роки	На 1 зайнятого в сільськогосподарському виробництві, у постійних цінах 2010 року; грн			У % до попереднього року		
	сільсько-господарське виробництво	рослинництво	тваринництво	сільсько-господарське виробництво	рослинництво	тваринництво
2009	131,3	138,7	114,0	103,1	97,4	122,9
2010	132,7	133,6	130,5	101,0	96,3	114,5
2011	165,2	171,1	148,8	124,5	128,1	114,1
2012	159,7	155,5	171,8	96,6	90,9	115,4
2013	201,2	202,2	198,2	126,0	130,0	115,4
2014*	227,8	228,9	224,1	109,1	108,2	111,6
2015*	223,3	218,8	238,0	98,0	95,6	106,2
2016*	275,3	270,9	292,5	123,3	123,8	122,9
2017*	271,5	260,8	315,5	98,6	96,3	107,9

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: сформовано автором на основі¹

З проведеного аналізу можемо зробити висновок, що в сучасних умовах господарювання, зростаючим рівнем продуктивності забезпечується конкурентоздатність підприємства, галузі і окремої території. Роль держави є ключовою, оскільки визначена її основними функціями оборони, безпеки, економічного і соціального розвитку. Остання реалізується за рахунок забезпечення добробуту населення, що є ключовою метою зростання продуктивності. Важливою є ефективність управлінських рішень у процесі нарощування добробуту населення, яка дає можливість оцінити перспективи покращення якості людського капіталу та забезпечення економічного розвитку.

Галузь сільського господарства займає одну з ключових ролей в забезпеченні добробуту населення країни та зникненні рівня бідності, особливо в країнах із переважаючим сільським населенням, що доводять останні дослідження². Існують переконливі докази непрямого скорочення бідності за рахунок створення робочих місць, впливу несільськогосподарського сільського населення і цін на продовольчі товари, проте контекстуальні фактори визначають чи будуть ринкові умови найбільш сприятливими для бідних. Найвні дані підтверджують теорії про те, що, коли доходи фермерів і рівень реальної заробітної плати зростають, а сільська економіка поза сільським господарством зростає, реальні доходи домогосподарств збільшуються, а відсоток населення, що живе за межею бідності, зменшується. Харчовий статус або інші аспекти благополуччя, такі як заходи охорони здоров'я та освіта, також можуть покращитися. Однак початкові активи, зокрема земельні активи, є важливими факторами, що визначають здатність домашніх господарств отримувати доступ і ефективно використовувати знання і технології, що підвищують продуктивність.

Саме тому на державному рівні має приділятися особлива увага контролю за продуктивністю та активному управлінню нею. Зростання продуктивності сприяє забезпеченню різних аспектів економічної і трудової політики та інтегрує ключові сфери, які часто викликають занепокоєння (рис.2).

¹ Там само.

² Schneider, K., Gugerty, M. K. (2011). Agricultural Productivity and Poverty Reduction: Linkages and Pathways. *Libraries Test Journal*, 1, 1, 56-74.

Рис. 2. Ключові сфери забезпечення зростання продуктивності

Джерело¹

Інституційне забезпечення — утворення нових або реорганізація (удосконалення) існуючих інституцій (структур), а також дії щодо кадрової підготовки з метою організаційного забезпечення діяльності цих інституцій². В Україні на державному рівні донедавна зберігалась система підтримки підприємств з питань управління та забезпечення нормативними матеріалами системи вимірювання продуктивності, це Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України, Український науково-дослідний інститут продуктивності агропромислового комплексу (НДІ «Украгропромпродуктивність»). Якщо останній ще зберіг свою мережу науково-дослідних центрів, яких налічується 25, то кризові явища та постійна оптимізація бюджетних видатків сприяли тому, що було ліквідовано всі структурні підрозділи НДІ «Праці і зайнятості населення» Мінсоцполітики.

Мережа НДІ «Украгропромпродуктивність» забезпечує сільськогосподарські підприємства необхідними науково-обґрунтованими матеріалами для формування карт ресурсного забезпечення, проведення паспортизації умов праці в рослинництві й тваринництві, визначення норм і нормативів на роботи по обслуговуванню виробничого процесу сільськогосподарського підприємства. Необхідність збереження таких установ покликана зростанням відповідальності землекористувача за ті ресурси, що він використовує для виробництва продукції. Ведення ефективною і результативною діяльністю важко уявити без поточного контролю за стратегічними планами розвитку.

В цілому, у вітчизняному сільському господарстві є багато проблем, пов'язаних з інституційним забезпеченням:

- багаторазова трансформація існуючих інституційних систем, що унеможливує виконання визначеної місії організації і втрата загальної мети;
- неготовність аграрних інституцій до входження до міжнародних структур сільськогосподарського консалтингу та управління;
- недосконалість та швидка мінливість програм розвитку аграрної сфери та інституційних складових її управління, що не дозволяє планувати стратегічно;
- ліквідація існуючих інституцій.

¹ EANPC (2019). *The European Association of National Productivity Centres* <<http://www.eanpc.eu/en/>> (2019, квітень, 29).

² *Методика визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм, 2005* (Міністерство економіки та європейської інтеграції). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-05>> (2019, травень, 15).

Практика більшості розвинених країн світу свідчить, що з цими проблемами починають справлятися, лише коли на державному рівні належна увага приділена продуктивності через постійне створення організацій, робочих груп або комісій за участі представників уряду, спілок промисловців та підприємців, профспілок, вчених та небайдужих людей. Метою існування таких установ та об'єднань є спільна мета зростання продуктивності.

Яскравим прикладом є Німеччина. З точки зору питомої вартості праці країна пережила значний підйом продуктивності за останнє десятиліття. Продуктивність економіки Німеччини на душу населення за 1970-2016 рр. наведена в таблиці 3

Таблиця 3

Продуктивність економіки Німеччини на душу населення, 1970-2016, дол.

Галузь	1970	1980	1990	2000	2010	2016
ВВП	2 737.0	12 091.0	22 308.0	23 929.0	42 241.0	42 456.0
Сільське господарство	77.3	224.5	258.2	228.1	273.4	234.9
Промисловість	985.9	3 727.0	6 433.3	5 568.2	9 830.4	9 838.8

Джерело¹

Як бачимо з таблиці за останні чотири десятиліття значення ВВП, розвиток сільського господарства та промисловості зросло в десятки разів. На сьогодні розвиток сільського господарства скорочується, тоді як в промисловість має постійну тенденцію до зростання. Високий рівень продуктивності в Німеччині безпосередньо обумовлений її відмінними стандартами. Про це свідчить дослідження, проведене міжнародними фахівцями Світового економічного форуму. Згідно з результатами дослідження, Німеччину можна назвати країною ЄС, в якій застосовуються найбільш прогресивні та ефективні технології стандартизації процесів².

Важливим є стимулювання Європейського союзу країн-учасниць до вирішення питань управління національною продуктивністю через систему існуючих незалежних центрів. На сьогодні існує міжнародна організація «Європейська асоціація національних центрів продуктивності» («The European Association of National Productivity Centres») (ЄАНЦП). Асоціація об'єднує національні центри продуктивності десяти країн: Великобританії, Фінляндії, Німеччини, Чехії, Словаччини, Польщі, Туреччини, Італії, Австрії. Завдяки своїй підтримці та вдосконаленню, ЄАНЦП та її національні організації-члени сприяють покращенню умов життя та праці. Їхня робота підтримує економічний та соціальний розвиток на національному та міжнародному рівнях в інтересах чесної конкуренції³.

Щоб підтримати розвиток продуктивності, ЄАНЦП організовує та сприяє обміну досвідом між організаціями-членами в усьому світі. Він збирає результати досліджень щодо факторів впливу на продуктивність, стимулює передачу ноу-хау і виступає партнером для різних національних органів та організацій, зокрема міністерств та інших соціальних установ, спілок та роботодавців асоціації та компаній, серед яких особливо малі та середні підприємства, оскільки їх розвиток забезпечує добробут сільського населення.

Такі країни як США, Канада, Японія, Бельгія також мають в системі забезпечення сталого соціально-економічного розвитку мережі центрів продуктивності, що забезпечують галузі якісними нормативними матеріалами. Нині налічується близько 150 національних та регіональних центрів, інститутів і асоціацій по продуктивності й управлінню, які в своїх функція мають можливість вирішувати проблеми підвищення продуктивності (рис.3).

Україна має відновити увагу до управління продуктивністю, щоб далі інтегруватись в міжнародний інституційний простір, забезпечуючи сталий розвиток обміном інформації та передачею досвіду. Вже сьогодні припинили роботу тисячі фахівців, які працювали над теоретичним вивченням, розробкою, впровадженням прикладних програм управління продуктивністю. Так, поряд з Українським науково-дослідним інститутом продуктивності АПК Мінагрополітики функціонує лише Рада по вивченню продуктивності України НАН України.

¹ Інститут економіки и права Івана Кушніра (2017). *Економіка Німеччини, 1970-2016* <<http://be5.biz/makroekonomika/profile/de.html#per>> (2019, травня, 15).

² Бозоян, Т., Хюссен, Х. П., Ленфельд, М. (2014). *Економічний огляд Німеччини ринок, продуктивність, інновації Germany Trade and Invest*. Das Druckhaus Bernd Brümmer, Bonn.

³ EANPC (2019). *The European Association of National Productivity Centres* <<http://www.eanpc.eu/en/>> (2019, квітень, 29).

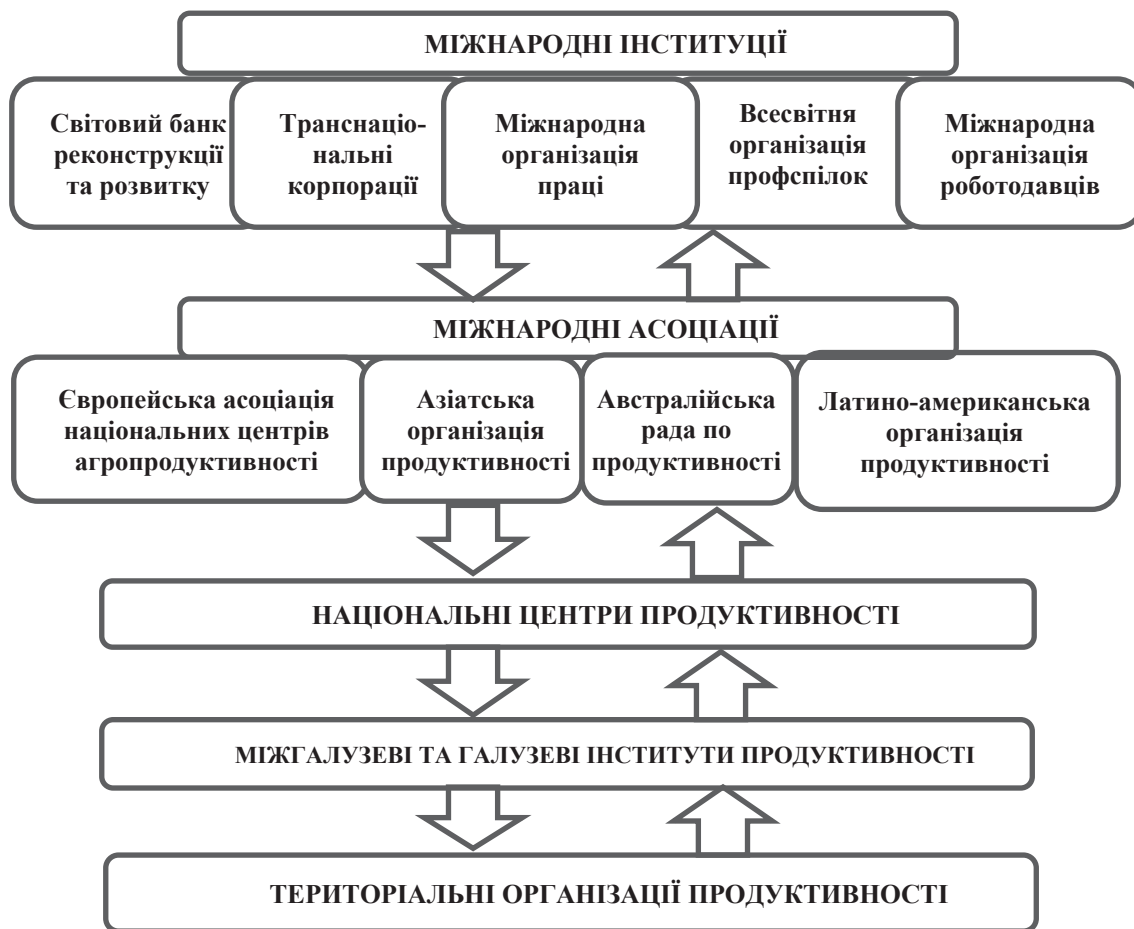

Рис. 3. Організаційна модель функціонування інститутів продуктивності

Джерело: сформовано автором на основі¹

З огляду на основні сфери забезпечення зростання продуктивності та існуючі проблеми пропонуються такі шляхи удосконалення інституціонального забезпечення управління продуктивністю.

1. Для налагодження ефективної системи соціального партнерства, яке в Україні не є цілком сформованою, важливим є розвиток елементів системи (законодавчих, організаційних, соціально-економічних, соціально-трудова тощо) як на державному так і регіональному рівні. Тому, урядовцям необхідно розробити основні законодавчі положення формування українських інтегрованих корпоративних структур та порядку застосування їхнього інноваційно-інвестиційного потенціалу². А також подбати про створення інституціональних основ для управління системою відповідального соціального партнерства, основними функціями яких будуть організація та порядок ведення соціального діалогу в Україні з метою вироблення та реалізації державної соціальної і економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин та забезпечення підвищення рівня і якості життя громадян, соціальної стабільності в суспільстві³.

2. Забезпечення економічного зростання через створення системи стимулювання всіх форм зайнятості та заохочування населення до ведення індивідуальної підприємницької діяльності, що також сприятиме розвитку інновацій і зростанню конкурентоспроможності продукції та послуг. Важливим є забезпечення прийнятної рівня податкового навантаження на фонд оплати праці для подолання тіньових зарплат, а отже й тіньової зайнятості.

3. Створення національного і галузевих Центрів продуктивності праці в Україні, який сформує базу для моніторингу та аналізу продуктивності праці. А також ведення ефективної статистики праці (показників

¹ Прокопенко, И. И. (1990). *Управление производительностью: практическое руководство*. Київ: Техника.

² Красномовець, В.А. (2013) Перспективи розвитку системи соціального партнерства в Україні. *Financial Space*, 4 (12), 191-195

³ Закон про соціальний діалог в Україні, 2010 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>> (2019, травень, 15).

використання трудових ресурсів, оплати праці, зайнятості та інше), що дозволить визначити місце України в порівнянні з іншими країнами, та приймати відповідні рішення на рівні держави щодо управління трудовими ресурсами. Налагодження співпраці з Європейською асоціацією національних центрів продуктивності.

4. Заснування Національного центру професійних кваліфікацій, до функцій якого належатимуть розробка нових професійних стандартів; незалежне оцінювання кваліфікації працівників; сертифікацію спеціалістів різних професій і кваліфікацію відповідно до міжнародних професійних стандартів, що дозволить підвищити продуктивність, конкурентоспроможність та економічне зростання в цілому¹.

Висновки. Для досягнення конкурентних переваг держава повинна стабільно забезпечувати ріст продуктивності економіки як в розрізі окремих галузей, так в цілому. Для цього має бути організована системна мережа інституцій, яка властивими їй функціями забезпечуватиме підтримку для зростання продуктивності на мікро- та макрорівнях. Сільське господарство на сьогодні є однією з ключових галузей, що стимулює країну до виходу з кризи, тому потребує нагального відновлення інституційного забезпечення управління продуктивністю для можливості застосовувати нові технології управління та організації виробництва, мотиваційні засоби для підвищення ефективності праці, можливості обміну досвідом, використовувати екологічні принципи роботи та ін. Результатом стане створення умов для зростання добробуту та реальних доходів населення, зокрема сільського, сприятливого середовища для діяльності суб'єктів господарювання, в тому числі фермерства, забезпечення здорової конкуренції, доступу до ресурсних ринків та ринків збуту, підвищення продуктивності та якості праці, раціонального використання ресурсів.

References:

1. EANPC (2019). *The European Association of National Productivity Centres* <<http://www.eanpc.eu/en/>> (2019, April, 29). [in English].
2. Vitvitskiy, V.V. (2018). Katchoriino-kontseptualni aspekty upravlinnia produktyvnosti v ahromnykh pidpriemstvakh [Categorical and conceptual aspects of productivity management in agricultural enterprises]. *Ekonomika APK* [The Economy of Agro-Industrial Complex], 11, 38-46 [in Ukrainian].
3. Halushchak, O.Y. (2010). Zarubizhnyi dosvid pidvyshchennia produktyvnosti pratsi [Foreign experience in increasing productivity level]. *Pryrodni ta humanitarni nauky. Aktualni pytannia. Ternop. nats. tekhn. un-t im. I. Puluiua, F-t ekonomiky* [Natural and Human Sciences. Topical issues., Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Faculty of Economics and Management], 32–33. [in Ukrainian].
4. Bihniak, O. V. (2006) Yurydychna ta sotsialna vidpovidalnist sub'iektiv pidpriemnytstva [Legal and social responsibility of entrepreneur]. *Universytetski naukovy zapysky* [University Scientific Notes], 1(17), 150-154. [in Ukrainian].
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny (2019). [State Statistics Service of Ukraine (2019)]. *Homepage* <<https://www.ukrstat.gov.ua>> (2019, March, 24). [in Ukrainian].
6. Schneider, K., Gugerty, M. K. (2011). Agricultural Productivity and Poverty Reduction: Linkages and Pathways. *Libraries Test Journal*, 1, 1, 56-74. [in English].
7. *Metodyka vyznachennia kryteriiv yevrointehratsiinoi skladovoi derzhavnykh tsilovykh prohram, 2005* (Nakaz Minekonomiky, yevropeiskoi intehratsii). [Methodology for determining the criteria for the European integration part of the state target programs, 2005 (Ministry of Economy, European Integration)]. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-05>> (2019, May,15) [in Ukrainian].
8. Institut jekonomiki i prava Ivana Kushnira (2017). [Ivan Kushnir Institute of Economics and Law (2017)] *Jekonomika Germanii 1970-2016* [German Economy 1970-2016]. <<http://be5.biz/makroekonomika/profile/de.html#per>> (2019, May, 15) [in Russian].
9. Bozoyan, T., Huessen, H.P., Lehnfeld, M. (2014). *Jekonomicheskij obzor Germanii rynek, proizvoditel'nost', innovacii* [Germany's Economic Overview: Market, Productivity, Innovation]. Germany Trade and Invest. Das Druckhaus Bernd Brümmer, Bonn. [in Russian].
10. Prokopenko, I. I. (1990). *Upravlenie proizvoditel'nost'ju: prakticheskoe rukovodstvo* [Productivity Management: A Practical Handbook]. Kyiv: Tehnika. [in Russian].
11. Krasnomovets, V.A. (2013). Perspektivy rozvytku systemy sotsialnoho partnerstva v Ukraini [Development Prospects of a social partnership system in Ukraine]. *Financial Space*, 4(12), 191-195 [in Ukrainian].
12. *Zakon pro sotsialnyi dialoh v Ukraini, 2010* (Verkhovna Rada Ukrainy) [Law on Social Dialogue in Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>>. (2019, May,15) [in Ukrainian].
13. Kozhemiakina, S.M., Kryvusha, S.H. (2016). Prychyny nyzkoho ravnia produktyvnosti pratsi v Ukraini [Causes of Low Labor Productivity in Ukraine]. *Rynek pratsi ta zainiatist naseleennia* [Labor market and employment], 2, 8-11. [in Ukrainian].

¹ Кожем'якіна, С.М., Кривуша, С.Г. (2016) Причини низького рівня продуктивності праці в Україні. *Ринок праці та зайнятість населення*, 2, 8-11.